

DEIXA AKO PROSTRIEDOK AKTUALIZÁCIE CYRILLO-METODSKEJ TÉMY V ÚVODE KÁZNE JURAJA FÁNDLYHO

The Deictic Expressions in Updating the Theme of the Cyril and Methodius Mission in the Beginning of the Sermon Written by Juraj Fandly

Gabriela Mihalková

DOI: 10.17846/CL.2020.13.1.167-176

Abstract: MIHALKOVÁ, Gabriela. *The Deictic Expressions in Updating the Theme of the Cyril and Methodius Mission in the Beginning of the Sermon Written by Juraj Fandly*. The subject of the study is the analysis of the use of deictic expressions in the beginning of the sermon written by Juraj Fándly *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio* dedicated to Saint Constantine and Methodius, published as part of the two-volume edition of Fándly's *Príhodné Swátečné Kázňe* (Trnava 1795 – 1796). Attention is focused on the area of personal and temporal deixis, on the analysis of means by which the sermon refers to the participants of the communication and their status, role and actual present situation. The study asks whether there is a correlation between the compositional division of sermon and the distribution of deictic expressions, and how deixis participates in the process in which the subject of the Cyrillo-Methodian mission becomes an actual part of the obedient lecture-oriented discourse.

Key words: *deixis, sermon, Constantine and Methodius, Juraj Fándly*

Abstrakt: MIHALKOVÁ, Gabriela. *Deixa ako prostriedok aktualizácie cyrillo-metodskej témy v úvode kázne Juraja Fándlyho*. Predmetom štúdie je analýza použitia deiktických prostriedkov v úvode príležitostnej kázne Juraja Fándlyho *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio* venovanej pamiatke svätého Cyrila a svätého Metoda, ktorá vyšla tlačou ako súčasť dvojzväzkového vydania Fándlyho kázni *Príhodné Swátečné Kázňe* (Trnava 1795 – 1796). Pozornosť sa sústreďí na oblasť personálnej a sociálnej deixy, teda na analýzu prostriedkov, pomocou ktorých sa v kázni odkazuje na účastníkov komunikácie a ich status, rolu, vzťah. Štúdia si kladie otázku, či existuje korelácia medzi kompozičným členením kázne a distribúciou deiktických prostriedkov a ako sa deixa podieľa na procese, pri ktorom sa téma cyrillo-metodskej misie stáva aktuálnou súčasťou kazateľského diskurzu orientovaného na poslucháčov.

Kľúčové slová: *deixa, kázeň, cyrillo-metodská misia, Juraj Fándly*

Podstatnú rolu pri formovaní národného povedomia na Slovensku na konci 18. storočia a v priebehu 19. storočia zohrávalo exponovanie minulosti ako potvrdzovanie kontinuálnej existencie národa, dialo sa tak v najrozmanitejších slovesných útvaroch, od populárno-náučnej literatúry až po beletriu, v žánroch ako historické kompendium, epos, óda, historická próza, kázeň. Príspevok sa bude venovať tematizácii cyrillo-metodskej misie v úvode kázne Juraja Fándlyho

Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio so zameraním na otázky personálnej, sociálnej a časopriestorovej deixy, teda na otázky, akým spôsobom sa ukazuje na účastníkov komunikácie (kazateľa a jeho poslucháčov), ich status, rolu, vzťah, a na neučastníkov komunikácie, a teda na tých, o ktorých sa hovorí, na svätého Cyrila a Metoda, ako sa používajú deiktické prostriedky vo vzťahu k historickým osobnostiam, či časová dištancia medzi účastníkmi komunikácie (kazateľ a poslucháči) a tými, o ktorých sa hovorí, svätým Cyrilom a Metodom, ovplyvňuje podobu použitých deiktických prostriedkov.¹ Výsledky analýzy úvodu kázne Juraja Fándlyho budú v závere porovnané s kázňami Jána Kollára a Jonáša Záborského, ktorí sa tiež, hoci v oveľa menšom rozsahu, venovali cyrilo-metodskej tematike.

Bernolákovec, člen Slovenského učeného tovarišstva, dlhoročný farár v Naháči, autor populárno-náučnej a kazateľskej literatúry, Juraj Fándly (1750 – 1811) vydal v rokoch 1795 – 1796 *Príhodné a Swátečné Kázňe*² v dvoch zväzkoch, a prítomnosť deiktických prostriedkov, ich distribúciu a funkčnosť budeme analyzovať na materiáli kázne nazvanej *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio*, ktorá bola zaradená do 2. zväzku zbierky *Príhodné Swátečné Kázňe* (1796). Kázeň vychádza z historickej problematiky, no zameriava sa predovšetkým na otázku cyrilo-metodského dedičstva, teda na možnosti aktualizácie historickej témy, na obrodenecký, motivačný, aktivizačný potenciál historickej témy pre Fándlyho súčasníkov. Úspešnosť kázne spočíva v schopnosti nadviazať dialóg s adresátom. Persuazívna stránka kázne sa prejavuje v logickosti výstavby, presvedčaní, zhromažďovaní dôkazov a ich sprostredkúvaní prijateľnou, zrozumiteľnou a zaujímavou formou poslucháčom. Nepochybne ide o žáner, kde podstatnú rolu pri koncipovaní textu zohrávajú komunikační partneri – kazateľ a jeho poslucháči. V samotnom texte kázne sa na participantov komunikačnej situácie odkazuje prostredníctvom zámen (JA, TY, MY alebo VY), 1. a 2. slovesnej osoby.³

Kázeň Juraja Fándlyho *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio* bola viacnásobne analyzovaná z literárnovedných hľadísk (literánohistorické, genologické, tematické, kompozičné špecifiká kázne) a z jazykovedných pozícií (predovšetkým štylistické, lexikálne špecifiká), no zatiaľ sa nevenovala pozornosť uplatneniu deiktických prostriedkov v kázni, ich vzťahu ku kompozícii a téme kázne.

Nadpis kázne *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio* obsahuje žánrové, architextuálne⁴ (*concio*) a bližšie typologické určenie (*Historico – Panegyrica*)

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v jazyku (človek v jazyku, jazyk o človeku)*.

² V príspevku budeme používať diplomatický prepis pôvodných textov.

³ Vzťahovanie výpovede k partnerom komunikácie prostredníctvom systému osobných zámen a volby slovesnej osoby rieši personálna deixa. 1. osoba singuláru vyjadruje situáciu priamej účasti hovoriaceho na rozprávanom, 2. osoba adresáta a 3. osoba toho alebo to, o čom sa hovorí, teda situáciu neúčasti. Kým jednotlivo JA a TY identifikujú spravidla účastníkov komunikácie jednoznačne a individuálne, MY zahŕňa hovoriaceho aj adresáta výpovede a má tri rôzne podoby: MY znamená inkluzívne JA a TY/VY, keď singulárny hovoriaci reprezentuje dvojicu alebo skupinu z pozície jej člena; MY znamená exkluzívne JA a ostatní so mnou okrem teba/vás alebo MY vystupuje ako štylizácia singulárneho subjektu (autorský plurál), ako všeobecný subjekt vo formuláciách inštrukcií, návodov, pravidiel (Hirschová 2013, 97-98).

⁴ Architextualita, jeden z piatich typov transtextuálnych vzťahov vymedzených G. Genettom (1997, 4), označuje text ako súčasť žánru v titule alebo podtitule a vychádza z tézy, že text neustále odkazuje na všeobecne platné pravidlá, na základe ktorých je skonštruovaný. Fándlyho odkaz na žáner v nadpise (*Concio*) sa reflektuje hneď v úvode, kde sa hovorí vo všeobecnosti o kazateľovi a kázni, no ďalej sa častejšie používa žánrové pomenovanie reč, prípadne *chwáloreč* (Fándly 1796, 457). Uprednostnením žánru reči pred kážňou Fándly zvyrazňuje odklon od primárne náboženského obsahu (kázeň) a príklon k národnému, ideologickému charakteru prejavu (reč).

textu ako historickej chváloreči tematicky zameranej na oslavu svätých apoštolov Slovanov, Cyrila a Metoda. Po nadpise nasleduje textus, najprv v latinčine: „*Laudemus Viros gloriosos, & Parentes nostros, in generatione sua. Eccl. 44. v. I.*“, a potom v bernolákovskej slovenčine: „*Wichwalugme Mužow chwalítebních, a Predkow naších, w Pokoleňú swém.*“ (Fándly 1796, 447). Textus, tvorený biblickým výrokom, uvádza kázeň, tematicky s ňou súvisí. Názvom avizovaný panegyrický obsah reči sa tu explikuje verbom *Wichwalugme* a adjektívom *chwalítebních*, historický obsah substantívom *Predkow*. Textus okrem tematickej anticipácie reči obsahuje aj deiktické prostriedky ukazujúce na účastníkov komunikácie. Keďže ide o citát, je potrebné uvažovať o minimálne dvoch kontextoch použitia deiktických prostriedkov, najskôr v prototexte a následne v metatexte kázne. V prototexte, v starozákonnej *Knihe Sirachovcovej (Ecclesiasticus)* sa vo verši: „*Chváliť nám patrí slávnych mužov, svojich otcov podľa ich činov*“ Sir 44, 1 (Sväté písmo 2007, 1276-1277) prostredníctvom slovesnej osoby a záměna (*Chváliť nám patrí*) vyjadruje inkluzívne MY, keď singulárny hovoriaci reprezentuje dvojicu alebo skupinu z pozície jej člena, MY zahŕňa JA, autora *Knihy Sirachovcovej*, Jezua, a VY, vyvolený izraelský národ. V metatexte Fándlyho už deiktické prostriedky ukazujú na participantov aktuálnej komunikačnej situácie vytváratej kázňou. Prostredníctvom záměna *naších* sa vyjadruje inkluzívne MY, ktoré zahŕňa JA a VY, pričom JA ukazuje na aktuálne hovoriaceho, na kazateľa a VY na adresátov kázne, ich spojivom, inkluzívnym faktorom je spoločná minulosť (*Predkow naších*). Verbom *Wichwalugme* sa vyjadruje očakávaná aktivita na strane produktora textu, ale aj adresáta, ide o inkluzívny autorský plurál. Verbom anticipovaná aktivita sa následne realizuje kázňou.

Exordium v reči Juraja Fándlyho

Exordium vo Fándlyho reči pozostáva z troch odsekov odlišného zamerania, prvý je zameraný na samotný proces prípravy kázne a vyjadruje záujem kazateľa zaujať svojho poslucháča. Zamyslenie v úvodnom odseku reči končí Juraj Fándly výrokom týkajúcim sa aktuálnej komunikačnej situácie (*dňešná Kázeň*) a jej participantov, autora a adresátov: „*Bár táto mogá dňešná Kázeň ňebude ozdobená s Krásu Wimluwností, nazdáwám sa predca, že wám bude wzácná preto, že gest o nowém, wám ešče ňeznámem Predsewzatú priprawená.*“ (Fándly 1796, 448). Autor je vo výpovedi deikticky sprítomnený zámenom (*mogá*) a verbom (*nazdáwám sa*), ktorým vyjadruje istú mieru subjektivity a (ne)istoty, keď ako autor odhaduje, predpokladá, ako bude jeho reč prijatá poslucháčmi. Autorské usúvzťažnenie sa so svojou výpoveďou (*mogá dňešná Kázeň*) sa deje z pozície skromnosti (*ňebude ozdobená s Krásu Wimluwností*). Nie stylistická bravúra autora, ale novosť témy má osloviť adresátov kázne, na ktorých ukazuje vo vete dvakrát prítomné pronomeny *wám*. Kázeň teda na konci 18. storočia pripravuje Juraj Fándly pre publikum, ktoré dejiny cyrillo-metodskej misie nepozná a hodnota kázne sa zakladá na sprístupnení nových poznatkov. Vo formuláciách je zjavná nadradenosť JA – kazateľa voči adresátom z hľadiska množstva vedomostí, kazateľ sa pripravuje sprostredkovať poslucháčom tému, o ktorej nepočuli.

Exordium predstavuje priestor na sformulovanie, zdôvodnenie témy (funkcia propozície) a zámeru (intencie) reči, na biblickú a tiež historickú kontextualizáciu, teda na nájdenie súvislosti medzi témou reči a biblickým rozprávaním, na nájdenie prvkov kontinuity, biblických a historických predchodcov činnosti svätého Cyrila a Metoda až po aktualizáciu rozmer výpovede v jej zameraní na súčasnú aktivitu participantov komunikačnej situácie a jej modelovanie, anticipovanie smerom do budúcnosti: „*S Počtu apoštolských Námestníkow, ktorí po mnohých Kragnách Sweta tohoto, w Bludu pohanském rozprchnuté a potračené Duše, s welkým Unowáním, w Potu Twári swég wihledawali, a častokrátním Učeňím katolíckég Wiri do Owčınca kristowého priwádzali, sú aj títo dwa dňešní apoštolski, chwalítebni Mužowé, swatí Ciril, swatí Method, na kterich Češ, a Chwálu,*

wi ste sa wčil semkag pobožno zešli, aby ste gím swátečnu Slawnost' preukázali, abi ste Boha, ai gích z wašíma Modlībami wíchwalowali, gakožto duchowních Predkow, a w Pokoleńú swém, nagwatších Apoštolow.“ (Fándly 1796, 449-450). Citovaná veta obsahuje viaceré deiktické prostriedky, jedny (*gím*) ukazujú na tých, o ktorých sa hovorí (svätý Cyril a Metod), ďalšie pomocou indexu VY (*wi*), posesívneho tvaru zámena VÁŠ (*z wašíma Modlībami*) či slovesnej osoby (*ste sa ... zešli; aby ste ... preukázali; ste ... wíchwalowali*) ukazujú na tých, ku ktorým sa hovorí, výpoveď sa tu vzťahuje výlučne na adresátov reči. Fándly ako komunikátor hovorí o zámere komunikantov vyjadriť úctu, chválu svätému Cyrilovi a Metodovi, ktorých výnimočné postavenie dokladá ich zaradením hneď za Boha (*Boha, ai gích*), o rozmere ich idealizácie vypovedá použitie superlatívu (*nagwatších*). Vysokú mieru aktuálnosti kázne potvrdzuje časopriestorová deixa, indexami TERAZ a TU (*wčil semkag*) sa situuje komunikačná situácia v relácii k jej participantom do bezprostrednej prítomnosti, práve sa odohrávajúcej v priestore udalosti, keď sa hovorí, v priestore a čase zdieľanom participantmi komunikácie. Časová deixa⁵ sa vzťahuje jednak na participantov komunikácie (*ste sa wčil ... zešli*), jednak na to, o čom sa hovorí (*títo dwa dňešní apoštolskí, chwalítebni Mužowé*). Indexový lexikálny prostriedok TERAZ, DNES je determinovaný kontextom výpovede, určuje referenčný bod temporality, od ktorého sa situačne hodnotia ostatné udalosti ako minulé alebo ako budúce. Vo Fándlyho reči sa formuluje ako podstatné vedomie continuity od čias pôsobenia Cyrila a Metoda až do súčasnosti: „*switol naším starodáwním pohanskím Slowákom, dluhí, aš dowčilka trwagící gasní Děň, našég spasitelnég katolíckég Wíri, na kteru, gích títo dwa swatí Učíteli obrátili.*“ (Fándly 1796, 450). Slovné spojenie *dowčilka trwagící* poukazuje na pretrvávajúci účinok misie Cyrila a Metoda do súčasnosti, pričom atribút aktuálnosti sa vzťahuje na prebiehajúcu komunikačnú situáciu. Na aktuálnych participantov komunikácie ukazujú tvary zámena NÁŠ (*naším, našég*), vyjadrujúce zdieľanie, spoluúčasť, kazateľ sa spolu s poslucháčmi prihlási k Slovákom ako k svojim predkom, vyznávačom katolíckej viery, a zvýrazní tak kontinuitu. Naopak, tvary zámena ONI (*gích*) sa vzťahujú na neúčastníkov komunikácie, na Slovákov pokrstených Cyrilom a Metodom v prípade, že sa komunikuje o minulej, uzavretej udalosti.

Juraj Fándly po usúvzťažnení predkov so súčasníkmi prenesie pozornosť poslucháčov na minulosť so zámerom priblížiť im veci historické ako také, ktoré sa ich aj v prítomnosti dotýkajú. Zmení adresáta svojej reči, naruší dištanciu medzi minulosťou a prítomnosťou a bezprostredne osloví starodávnú slovenskú krajinu, stratifikovanú prostredníctvom hydroným (Morava, Hron): „*Blahoslawená si bola od Boha! starodáwnná, welká slowenská, welká morawská Kragina*“ (Fándly 1796, 451). Následne viacnásobne použité TY (*pre teba, tebe, twogé*) neukazuje na fyzicky prítomného poslucháča reči, ale virtuálnym adresátom, komunikačným partnerom Fándlyho sa stala krajina synekdochicky zastupujúca predkov Slovákov. Po oslovení krajiny sa adresát výpovede opäť zmení, prostredníctvom VY sú oslovení svätci: „*Blahoslawení ste wi naši swatí Apoštolí, že ste w našém slowenském Národu waše apoštolské Práce tak šťastliwé konali*“ (Fándly 1796, 451). Okrem VY sa tu a aj ďalej využíva MY, ktoré má exkluzívny charakter, čo znamená, že MY (JA a ostatní so mnou, príslušníci slovenského národa) sa vyhráňa oproti VY, oproti Cyrilovi a Metodovi, pričom nejde o vylúčenie, dištanciu, ale vzťah zverenstva, slovenský národ sa zveruje Cyrilovi a Metodovi.

V závere exordia sa kazateľ vyjadrený explicitným JA (*ga*) a posesívnym tvarom zámena (*mogích*) opäť obracia na Cyrila a Metoda ako adresátov svojej reči, na ktorých ukazujú tvary zámena (*wás, waších*) a upriamuje pozornosť na realizáciu prejavu: „*gedno Neščastí na wás, ai na tíchto mogích prítomních Poslucháčow, waších pobožních Cítitelow nachádzám, tolišto: že sem*

⁵ Časová deixa sa realizuje deiktickými designátormi (gramémy ako derivačné sufixy slovesných tvarov i vidové významy, syntaktické konštrukcie /bude, je, bol/, temporálne adverbiálne výrazy, predložky) a indexovými lexikálnymi prostriedkami (teraz, dnes, včera, zajtra) (Hirschová 2013, 77-83).

gá pri tégto dñešnég Slawnosti, na túto Kazatelñicu wistúpil, kterého Sílu, a Wimluwnosti mogég Krásu, waše swaté apoštolské Práce, waša Chwála, len welmi welice prewišuge, a že mñe téš tégto uloženég Hođini krátki Čas ñedopuščá, abich mohol waše chwalítebné a swaté Zásluhi len na krát-ko spomenuť, nebo dostatečne wichwalowať.“ (Fándly 1796, 452). Fándly zdôrazňuje verbálny rozmer svojho prejavu prostredníctvom slova *Poslucháčow* a napriek písomnej realizácii reči, zvýraznenej bohatým poznámkovým aparátom odkazujúcim na vtedajšiu dostupnú literatúru venovanú veľkomoravskej problematike, sám seba označuje za hovoriaceho: „Poñewáč ale, ñeprehlídagíce títo Wímluwi, gá predca mluwiť musím, prosím nagmilegší *Poslucháci*, ñech wám gest wdáčná moga *Prosba*, ai táto dñešná *Reč*, gá s ñú, a wi s túto wašu *Pobožnostú*,“ (Fándly 1796, 453). Fándly explikuje žánrové zaradenie textu (*Reč*) a v situácii komentovania komunikačnej situácie výslovne pomenúva jej participantov, na seba ako autora ukazuje priamo zámenom JA a na adresátov VY. Ak ďalej hovorí o spoločnej aktivite, téme, použije MY: „tak gednomiselné, spolu wichwalugme tíchto swatích *Mužow*, chwalítebních a duchowních *Predkow* našich v *Pokoleñú* našém. Máme *Príčinu* tégto *Chváli*, w tég welíkég *Pobožnosti* kteru gím ñebohá naggasñegšá (ščastliwe panugícá) *Králowna* naša, po títo pomínuté *Roki* preukazovala, a spolu z *Dowoleñím* swatég *římskég Stořici*, na tento dñešni *Deñ*, s takúto *Pobožnostú*, z bozkími *Službami* zachowáwať porúčila, o čem abi ste mna lepší wirozumeli, merkugťe na toto, tégto dñešnég mogég *Reči* *Predsewzaťi*.“ (Fándly 1796, 453). V poslednej vete exordia sa používa 2. slovesná osoba plurálu v prípade inštruovania poslucháčov (*abi ste mna lepší wirozumeli*) a formulovania výzvy (*merkugťe*). Fándlymu ako kazateľovi záleží na obsahu a forme reči, lebo má viesť k upevneniu národného povedomia a k pochopeniu dôležitosti cyrillo-metodskej misie pre Slovákov.

Predsewzaťi – druhá kompozičná časť úvodu reči Juraja Fándlyho

V časti reči Juraja Fándlyho nazvanej *Predsewzaťi* sa objavujú deiktické prostriedky ukazujúce na participantov komunikačnej situácie predovšetkým v podobe MY (desaťkrát), menej VY (osemkrát) a najmenej JA (dvakrát), vôbec sa nevyskytuje TY.

Najčastejší tvar MY v *Predsewzaťi* má podobu privlastňovacieho zámena NÁŠ, ktoré sa používa dvojako: na vyjadrenie vzťahu kazateľa a poslucháčov k Cyrilovi a Metodovi: „*duchowní Predkowé naši*“, „*naši nagwatši duchowní Pastíři*“, „*našich welkých SS. Patronow*“, „*našich nagwatšich a prwñích Biskupow*“ (Fándly 1796, 454-455) a na vyjadrenie príslušnosti kazateľa, poslucháčov k národnému spoločenstvu vyznačujúcemu sa dlhou históriou a kontinuitou: „*pre Spaseñi našého slowenského Národu*“, „*w našém slowenském Pokoleñú*“, „*naš slawni Národ*“, „*našich prwñích katolřických Slowákow*“ (Fándly 1796, 453-455). Dominancia tvarov zámena NÁŠ v tejto časti reči znamená, že formulácie predsavzatie sa vzťahujú na všetkých, čo sa zúčastňujú komunikačnej situácie ustavenej rečou, na jej tvorcu, príjemcov, ale aj všeobecnejšie na všetkých príslušníkov národného spoločenstva. Explicitná deixa „*sme mi Slowáci*“ (Fándly 1796, 455) podčiarkuje nacionálne zacielenie kázne, index *mi* v spojení so substantívom *Slowáci* nespochybniteľne národne identifikuje autora spolu s adresátmi. Fándlym želané dosiahnutie uvedomenia si participácie, spoluúčasti na národnom spoločenstve sa pretavilo do preferencie deiktického MY v tejto časti reči.

Druhá slovesná osoba plurálu sa používa v spojení s procesmi kognície, uchovávaní poznatkov („*pamatagťe*“, metaforicky „*w Srdcích wašich zachowáwagťe*“), percepcie („*počuwať budeťe*“, „*počuwaťe*“), v spojení s dosiahnutím želaného stavu („*abi ste ai wi nagmilegší Poslucháci, blaboslaweni bolí*“) (Fándly 1796, 455). Vo všetkých prípadoch ide o orientáciu na požadovanú budúcu aktivitu/situáciu poslucháčov, ktorí sú autorom explicitne oslovení prostredníctvom VY. Na autora samotného sa v *Predsewzaťi* ukazuje len dvakrát v súvislosti s aktuálnou rečou a prebiehajúcou situáciou: „*mogeg Reči*“, „*mna [...] počúwagťe*“ (Fándly 1796, 455). Najdominantnejšie sa

v *Predsewzaťi* referuje o vzťahu, najvyššie zastúpenie z deiktických prostriedkov majú tvary prislávňovacieho zámena NÁŠ. Z početnosti výskytu je zrejماً dôležitosť vyjadrenia inkluzívneho vzťahu participantov komunikácie a popri očakávanom vysokom zastúpení 3. os. plurálu, keďže sa kázeň orientuje na výpoveď o nich, o Cyrilovi a Metodovi, sa rovnako početne uplatňuje aj 2. os. plurálu, čo zjavne vyplýva zo zamerania Fándlyho na poslucháčov, funkciou *Predsewzaťi* nie je vyjadrenie singulárnych autorských zámerov, ale vyvolanie odozvy na strane adresátov.

Výsledky analýzy úvodu Fándlyho reči

Z kompozičného hľadiska zvolil Juraj Fándly v reči *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio* výrazné členenie, použil viacero formálnych prostriedkov na zvýraznenie architektiky reči – nadpisy, medzery, odseky a deiktické prostriedky sa kumulovali práve na hraniciach jednotlivých kompozičných jednotiek. Personálna deixa ako ukazovanie na komunikačných partnerov má v úvode reči Juraja Fándlyho konštantné riešenie, rola vypovedajúceho je pridelená výlučne kazateľovi, ukazuje naňho 1. osoba singuláru a 2. osoba prevažne plurálu identifikuje adresátov reči – poslucháčov.⁶ V úvode absentujú slovesá v 2. osobe singuláru (okrem jedinej výnimky), čo potvrdzuje formulovanie výpovede ako príhovoru k spoločenstvu, nie k jednotlivcovi. Z hľadiska použitých slovesných osôb v celom úvode Fándlyho reči dominuje 3. osoba singuláru (použitá 47-krát) nasledovaná 3. osobou plurálu (použitá 21-krát), potom v súlade s orientáciou reči na poslucháča nasleduje 2. osoba plurálu (použitá 13-krát), vlastnú aktivitu komentuje Juraj Fándly v 1. osobe singuláru (8-krát), najnižšie zastúpenie má 1. osoba plurálu (4-krát) a 2. osoba singuláru (1-krát). Početnosť výskytu slovesných osôb sa v rámci jednotlivých častí úvodu samozrejme líši, napríklad v *Predsewzaťi* nedominuje 3. osoba singuláru, ale 3. osoba plurálu, odkazujúca na aktivitu svätého Cyrila a Metoda a vtedajších Slovákov, nasledovaná 2. osobou plurálu zvýrazňujúcou orientáciu *Predsewzaťi* na dosiahnutie efektu na strane poslucháčov. V exordiu predstavuje v použitých slovesných osobách odchýlku tretí, posledný odsek, v ktorom má výrazné zastúpenie, keďže vyjadruje autorské postoje, 1. osoba singuláru.

Zásadne inak než slovesné osoby sa v úvode Fándlyho reči distribuovali deiktické prostriedky v podobe zámen, na prvých dvoch miestach vo všetkých častiach úvodu alternovalo MY a VY, až potom nasledovali ON/ONI a JA, len marginálne zastúpenie malo TY. Ak sa výpoveď vzťahovala výlučne na adresátov reči, používal sa tvar zámena VY/VÁŠ, no ak sa výpoveď vzťahovala na celé spoločenstvo, bola všeobecnejšia, používal sa tvar zámena MY/NÁŠ, ktoré inkluzívne vypovedá o spoluúčasti JA a VY na tom, o čom sa hovorí. Inkluzívne chápanie MY, spojenie autora a jeho poslucháčov do jednej skupiny sa v úvode reči Juraja Fándlyho tvorilo vďaka spoločnej minulosti, vďaka príslušnosti k rovnakému národnému a jazykovému spoločenstvu a k rovnakej konfesii. Konkrétne z hľadiska prítomnosti posesívnych zámen sa snaha Fándlyho usúvzťažniť historickú tému so súčasnosťou poslucháčov reči prejavila v najvyššej frekvencii tvaru NAŠI.

Významným spôsobom sa na aktuálnom vyznení reči Juraja Fándlyho podieľajú časové deiktické prostriedky. Situovanosť výpovede na temporálnej osi (*dňešni deň*) sa viaže na usku-točňovanú komunikačnú situáciu (*dňešná Kázeň, dňešná Reč, dňešnég mogleg Reči*), to, o čom sa vypovedá, je rovnako aktuálne (*dva dňešni apoštolski, chwalitebni Mužowé, swatí Ciril, swatí Method*). Vysoká frekvencia výskytu slova *dňešni* v úvode reči dokladá snahu Fándlyho podať tému cyrilo-metodskej misie nielen ako tému historickú, ale aj ako tému, ktorá patrí do aktuálnej doby poslucháčov. Transfer medzi rozpravou o minulosti a súčasnou komunikačnou situáciou sa

⁶ Kým rola vypovedajúceho subjektu je vzhľadom na monologický charakter kázne konštantná, nemenná, adresát prehovoru sa v jednom odseku exordia zmenil, kazateľ oslovil krajinu a potom Cyrila a Metoda.

verbalizuje prostredníctvom časovej deixy *TERAZ*, *DOTERAZ*, v úvode reči sú výrazy ako *wčil semkag*, *dowčilka trwagíci*, *we wčilagšém Časi*, *wčilagšeg Morawi* prítomné v kontexte vyjadrujúcom pretrvávajúce následkov minulej udalosti do terajšieho času.

Úvod reči *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio* vyjadruje aj prostredníctvom použitých deiktických prostriedkov snahu Juraja Fándlyho zainteresovať na tom, o čom hovorí, poslucháčov, predstaviť minulosť, misiu Konštantína a Metoda ako súčasnú tému, aktuálnu pre národ aj dnes, pričom zdieľanie poznatkov o minulosti vytvára povedomie spolupatričnosti, lebo to, o čom sa hovorí, je naša história, čo korešponduje so zisteným najvyšším zastúpením tvarov zámena *NÁŠ* spomedzi všetkých zámen v úvode reči Juraja Fándlyho.

Komparácia tematizácie cyrillo-metodskej misie Juraja Fándlyho s riešením Jána Kollára a Jonáša Záborského

Cyrillo-metodská misia sa tematizovala nielen v kázni Juraja Fándlyho, ale objavuje sa v kázňovej literatúre aj neskôr, v 19. storočí, tu pars pro toto zastúpenej dielom Jána Kollára a Jonáša Záborského, ktorí sa síce na rozdiel od Juraja Fándlyho nevenovali téme vo väčšom rozsahu, no interpretovali ju osobitým spôsobom.

Ján Kollár (1793 – 1852), básnik, propagátor myšlienky slovanskej vzájomnosti, bádateľ v oblasti slovanskej archeológie, filológie a mytológie, zberateľ ľudovej slovesnosti, pôsobil ako dlhoročný kazateľ slovanskej evanjelickej cirkvi v Pešti (1819 – 1849). Tematizácia osobností Cyrila a Metoda sa objavuje konkrétne v Kollárovej dvojkázni prvýkrát publikovanej pod názvom *Dobré vlastnosti národu slovanského. Dvoje kázani od Jána Kollára* (Pešť 1822) a neskôr zaradenej do prvého zväzku *Nedělní, svátečné i příležitostné kázně a řeči* (Pešť 1831). V dvojkázni chápe Ján Kollár adresátov svojho kázania a aj sám seba ako súčasť národného spoločenstva Slovanov, založeného na spoločnej reči, etike a tradícii. Národ pomenúva tvarmi substantíva *Slovan*,⁷ no častejšie tvarmi adjektíva *slovanský*. V spojení s inými substantívami sa popri adjektíve *slovanský* (šesťkrát) vyskytuje aj adjektívum *slovenský* (päťkrát).⁸ Pomerne vyrovnané zastúpenie adjektívnych tvarov *slovanský* a *slovenský* v spojení s konkrétnymi, jednotlivými javmi stojí oproti jednoznačnému uprednostneniu atribútu *slovanský* v spojení s celkom, s národom. Slovania sa majú podľa Jána Kollára (2009, 415) vyznačovať nasledujúcimi piatimi vlastnosťami: „*Nábožnosť, pracovitost, nevinná veselost, milování své řeči a snášenlivost*“, ktoré sú v piatich častiach kázne jednotlivo vysvetlené a zdôvodnené. Zmienky o Cyrilovi a Metodovi sú súčasťou argumentácie o dvoch vlastnostiach Slovanov, o ich nábožnosti a o láske k rodnej reči.⁹ Privlastnenie nábožnosti Slovanom zdôvodňuje Ján Kollár (2009, 416) historicky, na základe misie uskutočnenej Konštantínom a Metodom:

⁷ V substantívnom určení národa jednoznačne dominuje *Slovan*, len raz sa v poznámke pod čiarou ilustrujúcej národnú diskrimináciu nepoužíva všeobecné *Slovan*, ale konkrétnejšie *Slováci*: „*Slovákům se kazatelé a školmistři slovenští odebírají*“ (Kollár 2009, 428). Kollár reflektuje vlastnú kaplánsku skúsenosť z Pešti, kritickú situáciu slovenského duchovného v národnostne heterogénnom prostredí. Kázeň Jána Kollára má nepochybne apologetický charakter, obraňuje národné záujmy (Kiss Szemán 2014, 27).

⁸ Príklad výskytu atribútu *slovanský* a *slovenský*: „*slovanské mozole pracují i za jiné a pro jiné, slovanské ramena vzdělávají z větší částky naše zahrady a vinice, slovanské ruky nesou z větší částky kosu na louky*“ (Kollár 2009, 418).

⁹ Láska k rodnej reči sa stala ústredným námetom ďalšej Kollárovej kázne *Jak mnohé a svaté příčiny nás k tomu zavazují, aby sme i my tu řeč milovali, ve které jsme se zrodili*. Kollár (2009, 408) sa tu zmieňuje aj o Cyrilovi, no jeho meno sa uvádza len v zátvorke: „*Která řeč mezi nynějšími nejpředněji knihy Písma svatého z mrtvého do živého jazyka, a to tak vlastně, tak zdařile přeložila (Cyril), že se jí jiné řeči ani jen*

„A když se světu záře křesťanství zableskla, tedy slovanský národ nečekal, pokud by apoštolé a učitelé křesťanského náboženstva náhodou k němu přišli; ale on sám schválně poslal ze svého prostředku vyslance ku křesťanům do mesta Konstantinopole (roku 863), odkud navrátil se přivedli sobě dva učitele křesťanské do své vlasti, Cyrila totiž a Methodia, kteří někdy i naše předky křestili a semeno slova božího mezi nimi rozsívali.“ Cyrila a Metoda identifikuje Ján Kollár najprv konfesionálne, geograficky a temporálne, potom funkčne, rolovo (*dva učitele*) a nakoniec propriami (*Cyrila totiž a Methodia*), teda ukazuje na nich priamo. Kollár sa zameriava na náboženský rozmer misie Konštantína a Metoda, šírenie kresťanstva medzi slovanským národom cez obrady (*křestili*) a slovo (*semeno slova božího mezi nimi rozsívali*). Kollár, hovoriac o minulosti Slovanov, použije deiktické MY zahrňujúce JA a VY len v prípade usúvzťažňovania seba a poslucháčov kázne s predkami (*naše predky*), na druhej strane častejšie používané ON/ONI zvyrazňuje časovú dištanciu medzi aktuálnymi účastníkmi komunikácie a tými, o ktorých sa hovorí. Podobne sa na národ v minulosti ukazuje ako na neúčastníka komunikácie prostredníctvom ON/ONI aj v ďalšej časti kázne, kde sa Kollár (2009, 420) vyjadruje o láske Slovanov k rodnej reči: „*Jiní národové, když křesťanské náboženstvo přijali, všickni v cizém nesrozumitelném jazyku služby své a pocty v chrámě vykonávali; sám národ slovanský v této věci výmínku učinil a Boha od počátku svým mateřským jazykem chválil; kterou svobodu on sobě zvláště od správců církve vyjednal a ne bez obtížnosti chrániti hleděl. A který národ o to včasněji a snažněji pečoval, aby Písmo sv. ve své vlastní řeči čítati mohl? Ti jistí mužové, kteří křesťanství k nim donesli, museli jim hned i knihy biblické do slovanského jazyka překládati.*“ V tejto časti kázne sa odkazuje na to, čo už bolo povedané, formulácia *Ti jistí mužové* sa odvoláva na predtým pomenované historické osobnosti, na Cyrila a Metoda. Kým v argumentácii o nábožnosti Slovanov upozornil Kollár na kristianizačný rozmer cyrilo-metodskej misie, tu sa zameril na ich slovesné dielo. Slovesná časť misie Konštantína a Metoda sa pre Kollára stáva dokladom vzťahu Slovanov k rodnej reči, keď píše o nevyhnutnosti používať vlastný jazyk (*museli jim hned i knihy biblické do slovanského jazyka překládati*).

Odlisnú podobu interpretácie cyrilo-metodskej misie zvolil Jonáš Záborský, slovenský spisovateľ, dlhoročný farár v Župčanoch v náročnej pozícii konvertitu (z pozície evanjelického farára prestúpil na katolícke vierovyznanie) vydal zbierku kázní *Múdrost života ve chrámových řečech pro všechny roku církevního příležitosti. Díl I. – II.* (1853), v ktorej sa objavila aj cyrilo-metodská tematika,¹⁰ konkrétne v kázňach *Na den zjevení Krista p. mudercům a Na sv. Štefana Krále*.

Záborského kázeň *Na den zjevení Krista p. mudercům* v dvoch častiach vysvetľuje tézu, že „*Ježíš jest naozaj světlo a osloboditel pohanů. I. Světlo, pověvadž je vytrhnul z nevědomosti; II. osvoboditel, poněvadž zrušil mezi nimi porobu.*“ (Záborský 2015, 67). Súčasťou argumentácie o súvislosti medzi rozširovaním evanjelia a vzdelanosti, o podiele cirkvi na odstraňovaní nevedomosti v I. časti jadra kázne je aj zmienka o zakladajúcom význame cyrilo-metodskej misie pre vzdelanosť na našom území: „*První vírozvěstové naši, sv. Cyrill a Method, položili, právě v zemi otců našich, základ vzdělanosti pro celý slovanský národ, kdyby dílo jimi započaté nebylo protrženo bývalo. Oni zdokonálili písmo pohanských předků našich, přeložili do řeči slovanské i písmo svaté i bohoslužebné knihy, zavedli, mimo obyčeje toho času, obřad národní a vymohli ku všeckému tomu přivolení od apoštolské stolice. Na neštěstí ale padlo právě v ten čas rozpolení mezi západní a východní církví, a zapříčinilo naše také rozštípení, mezi dvěma odpornými stránkami kolotání, rozličné proti nám pletichy, nepřizně, nenávisť, na poli i církevním i světském. Tak se stalo, že úmysel svatých bratrů nebyl u nás napospol proveden, a že nás i v občanském životě zasáhly mnohé smutné osudy.*“ (Záborský 2015, 67). Jonáš Záborský v kázni vyzdvihol predovšetkým vzdelávací rozmer cyrilo-metodskej misie, hovorí o význame misie

prírovnati nesmějí pro nedostatek svatých, k náboženstvu a ku přeložení Písma svatého nevyhnutlivě přináležejících slov, jak jsme to už výše podotkli?“

¹⁰ Podľa Petra Zubka (2013, 31) patrilo Jonáš Záborský k šíriteľom kultu sv. Cyrila a Metoda.

pre celý slovanský národ, viacnásobne upozorňuje na kontinuitu, prepojenie medzi Slovanmi v minulosti a súčasnými účastníkmi komunikácie prostredníctvom posesíva NAŠI, rovnaké usúvzťažnenie bolo použité aj vo vzťahu k Cyrilovi a Metodovi. Neostáva však len pri pozitívach, pripomína rozkol v cirkvi a jeho negatívne následky pretrvávajúce do súčasnosti.

V ďalšej Záborského kázni, *Na sv. Štefana Krále*, sa zdôraznil kresťanský rozmer misie Cyrila a Metoda. Nachádza sa tu len jedna zmienka o Cyrilovi a Metodovi, je súčasťou exordia, úvodu, v ktorom sa podáva historický exkurz k počiatkom Uhorského kráľovstva postaveného na kresťanských základoch a s pomocou Slovákov a Moravanov. Záborský (2015, 371) o Štefanovi píše: „*On získal, byv napřed sám r. 984 v Ostrihomě sv. Vojtěchem (Adalbertem), biskupem pražským, pokřtěn, národ maďarský kříží, kterému naši předkové Slováci, byvše sv. Cyrilem a Methodiem obráćeni, vtedy už věrní byli, a skrze kterých, pomocí toho, „nímž králové panují,“ Přisl. 8, 15. se mu to jediné podařilo. Maďari totižto postavili se novému náboženství zbrojnou rukou oproti, a sv. Štefan jen prostředkem zmužilých Slováků a Moravanů mohel vůdce jejich Kupu, zvláště ve krvavé bitce u Hronu, potřeti.*“ Vo formulácii je zrejmy Záborského zámer zdôrazniť zásluhy Slovákov na budovaní Uhorského kráľovstva, pracuje s významovým radom Slováci – cyrilo-metodská misia – kresťanstvo – vznik Uhorského kráľovstva.

Jonáš Záborský zvolil „hlbavý, biblicko-filozofický a psychologický“ spôsob kázania (Zubko 2013, 31), ktorý sa prejavil v premyslenej argumentácii a informačnú nasýtenosť reči podčiarkuje v prípade analyzovaných textov sprostredkúvanie historického kontextu témy (využitie presnej časopriestorovej lokalizácie udalostí, práca s proprietami). Téma cyrilo-metodskej misie netvorí dominantu ani v jednej z rečí Jonáša Záborského, ide len o ojedinelé zmienky, no sú dôležitou súčasťou výkladových pasáží s funkciou posilniť argumentačnú presvedčivosť Záborského kázania.

Výsledky analýzy úvodu kázne Juraja Fándlyho v porovnaní s kázňami Jána Kollára a Jonáša Záborského vedú k nasledujúcim zisteniam: cyrilo-metodská tematika je v kázňach z obdobia národného obrodovania Slovákov (z konca 18. a z 19. storočia) predovšetkým súčasťou diskurzu o národe, pričom koncepcia národa závisí od ideologickej orientácie autora, národ sa poníma inak medzi bernolákovcami (tu pars pro toto zastúpenými Jurajom Fándlym) a inak medzi prívržencami idey slovanskej vzájomnosti (Ján Kollár). Ján Kollár verbalizuje význam cyrilo-metodskej misie pre celý slovanský národ na rozdiel od Juraja Fándlyho, ktorý hovorí o význame pre slovenský národ. Oba prístupy možno vidieť u Jonáša Záborského, ktorý v reči *Na den zjevení Krista p. mudercům* píše o cyrilo-metodskej misii k Slovanom a v reči *Na sv. Štefana Krále* píše o cyrilo-metodskej misii k Slovákom, jeho prístup je menej než v prípade Juraja Fándlyho alebo Jána Kollára zviazaný s konkrétnou ideológiou a mení sa podľa intencie kázne, podľa jej hlavnej témy. Autori kázni sa líšia aj v konfesijnom rozmere, Juraj Fándly hovorí o katolicizme aj v súvislosti s misiou Cyrila a Metoda (*katolického Wíri, na kteru, gích títo dva swatí Učitelé obrátili*), Ján Kollár explikuje seba a poslucháčov ako evanjelikov a v súvislosti s cyrilo-metodskou misiou píše všeobecnejšie o jej kresťanskom rozmere (*dva učitele křesťanské*), Jonáš Záborský zdôrazňuje fakt, že v čase pôsobenia Cyrila a Metoda sa začal rozkol v cirkvi, upozorňuje na ruptúru medzi ich pôsobením a následným vývinom už v rámci Uhorského kráľovstva – na rozdiel od Juraja Fándlyho, ktorý opakovane hovorí o kontinuite, pokračovaní, nasledovníkoch. Deiktické ukazovanie na Cyrila a Metoda sa deje prostredníctvom ONI, len Juraj Fándly Cyrila a Metoda aj bezprostredne oslovuje prostredníctvom VY (*Blahoslavení ste wi naši swatí Apoštolí*) a vždy ich usúvzťažňuje s inkluzívnym MY prostredníctvom NAŠI (*našich dřešních slowenských Apoštolow*), čo sa naopak vôbec nevyskytovalo v kázni Jána Kollára, kde sa o misii Cyrila a Metoda píše ako o historickej udalosti a kontinuita sa vzťahuje len na národ (*naše předky*). Postoj autora, jeho konfesijné, ideologické presvedčenie ovplyvnilo spôsob tematizácie cyrilo-metodskej misie a interferovalo s voľbou deiktických prostriedkov ukazujúcich na svätého Cyrila a Metoda aj na účastníkov komunikácie.

REFERENCES

- Fándly, Juraj. 1796.* Príhodné a Swátečné Kázne, od mnohowelebného Pána Fándli Gura naháčského Farára zložené ai kázané. Druhí Zwazek. Trnava.
- Genette, Gérard. 1997.* Palimpsests. Literature in the Second Degree. Lincoln – London.
- Hirschová, Milada. 2013.* Pragmatika v češtině. Praha.
- Kiss Szemán, Róbert. 2014.* Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů. Praha.
- Kollár, Ján. 2009.* Dielo. Bratislava.
- Sväté písmo. 2007.* Sväté písmo Starého i Nového zákona. Trnava.
- Záborský, Jonáš. 2015.* Múdrost života ve chrámových řečech. Bratislava.
- Zubko, Peter. 2013.* Kňaz nie každodenný. Jonáš Záborský v službe Košickej diecézy. Bratislava.

SUMMARY: THE DEICTIC EXPRESSIONS IN UPDATING THE THEME OF THE CYRIL AND METHODIUS MISSION IN THE BEGINNING OF THE SERMON WRITTEN BY JURAJ FANDLY. The study analysis the beginning of the sermon written by Juraj Fandly *Concio Historico – Panegyrica de Sanctis Slavorum Apostolis, Cyrillo, & Methodio* from the focus of distribution of deictic expressions in the composition parts of sermon's beginning and the subject of the sermon – the Cyril and Methodius mission. The deictic expressions are situated especially on the beginning and ending of the composition parts of sermon. Personal deixis encodes the constant participants' roles in the sermon and shows itself typically in personal and possessive pronouns. The role of the speaker has only preacher, with the pronoun "I" Juraj Fandly refers to himself and the second plural personal pronoun includes the addressees as listeners into the speech event. Minimum of singular second person verbs means that Juraj Fandly addressed his sermon to the national community not to individual addressee, which confirms the fact that the most used personal pronouns were "we" and "you" (plural). The most used possessive pronoun was "our", which means, that the most important thing for Juraj Fandly is presents the Cyril and Methodius mission like part of our history and in the same time like very actual present subject used temporal deixis expressed in time adverbials like "now" or "up to now". Finally, the interpretation of the Cyril and Methodius mission by Juraj Fandly is compared with the interpretations written by Jan Kollar and Jonas Zaborsky.

doc. PhDr. Gabriela Mihalková, PhD.
University of Presov
Faculty of Arts
Institute of Slovak and Media Studies
17. novembra 1
08001 Prešov
Slovakia
gabriela.mihalkova@unipo.sk